

Олег ЧУЙКО
*кандидат мистецтвознавства,
Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника*

ІКОНОСТАС МОНАСТИРСЬКОЇ ЦЕРКВИ СЕЛА СОКІЛЕЦЬ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Обрядовість, традиція облаштування церковного інтер'єру, структура і характер храмової споруди складають контекст, в якому віруючий ідентифікує свою конфесійну та етнокультурну приналежність. У цьому контексті актуального значення має комплекс проблем, пов'язаних з розвитком церковного мистецтва Галичини, його місця в українській культурі. Діяльність чисельних чернечих осередків краю активно впливала на розвій церковного мистецтва та впровадження у практику нових мистецьку форм. У залежності від обставин часу зникали або з'являлися ті чи інші стильові особливості, що обумовлювали загальний характер обрядовості і середовище її функціонування.

Зміна ідеологічної доктрини в діяльності Василіанського чину у XVIII ст. була пов'язана з багатьма нововведеннями в церковному будівництві і обрядовому мистецтві. В літургії з'явилися нові ритуали, а в оздобленні інтер'єрів церков — нетрадиційні низькі переддівтарні перегороди замість високих іконостасів, пристінні вівтарі, кафедри для проповіді (амвони), сповідальниці, процесійні вівтаріки переносного типу (феретрони). Змінився і загальний архітектурний вигляд монастиря. Із замкнутої структури, він перетворився на представницький комплекс з пишним бароковим храмом, резиденціями-палацами для вищого духовенства, каплицями, різноманітними службовими будівлями і навіть регулярно спланованими парками.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика церковного та опосередковано монастирського мистецтва перебувала у полі зору дослідників із кінця XIX ст. (М.Голубець, М.Драган, Я.Константинович, Я.Пастернак, В.Пещанський, І.Свенціцький, В.Січинський). У післявоєнний період проблематика мистецького впливу чернечих осередків та їх іконописної та архітектурної спадщини частково розкривалася в монографіях П.Жолтовського, Я.Ісаєвича, Г.Логвина, В.Овсійчука, І.Паславського, В.Свенціцької, та інших, яка, проте, не отримала всебічного висвітлення.

На сучасному етапі, в зв'язку з відродженням історичних монастирських комплексів, підкріпленими даними археологічної науки, уточненнями у датуванні найдавніших творів церковного мистецтва, відбувається переосмислення ролі і значення монастирської культурної та окремих її проявів у церковному мистецтві. Опубліковано ряд невідомих архівних документів, доступнішими стали праці зарубіжних авторів, зокрема, польських вчених Ю.Бартошевича, Ю.Неча, А.Новицької-Єжової, А.Хойнацького та українських церковних дослідників ватиканських архівів Грецької колегії і Конгрегації у справах Східних Церков — М.Ваврика, А.Пекара, П.Підручного та інших.

Мета роботи — з'ясувати особливості розвитку галицького іконостасу XVIII ст.. Простежити специфіку іконографічно-образної програми, конструкції та декору на прикладі іконостасу монастирської церкви Покрови Богородиці села Сокілець Бучацького району, Тернопільської області.

До визначних пам'яток творчості отців Василіан належить малодосліджений шестиярусний іконостас 1723 року з церкви Покрови Богородиці (1671) села Сокілець на Західному Поділлі. Монастир належав до системи невеликих чернечих осередків (Жизномир, Рукомиш, Сокілець, Стінка та ін.), підпорядкованих бучацькому монастирю св.Хреста. За документальними свідченнями, засновано його 1609 р. двома монахами Красногорського монастиря з-під Києва Методієм Жабокрицьким і Венедиктом Гізелем [1,56]. Спочатку це був пустельницький

скит печерного типу. На високій скелі, де тепер розташована церква, над берегом річки Стрипи збереглися залишки печер-келій. Фундаційна грамота на заснування монастиря та наділення його землею і лісом, видана Стефаном Потоцьким, датується 1609 р. [2,64]. Близько середини XVII ст. монастирок був зруйнований татарами. У 1671 році воєвода брацлавський Ян Потоцький видав привілей на спорудження нової церкви. У 1700 р. монастир в Сокильці прилучився до унії, а його ігумен брав участь в Унівському соборі 1711 р. За свідченням візитації початку XVIII ст., монастир тривалий час перебував під патронатом Потоцьких. У середині століття тут проживало п'ять ченців на чолі з ігуменом отцем Лаврентієм Прухницьким. До Бучача Сокилецький монастир відійшов у 1818 році.

Дату спорудження іконостасу “1723” (АФЛГ) виявлено під намісною іконою св.Миколая. На обрамленні храмової ікони “Покров Богородиці) фрагментарно зберігся фундаторський напис: “СІЮ ІКОНУ СПРАВІВЪ РАБЪ Б(О)ЖИ(Й) ANTONI(Й) WBIBATEЛЬ КОСТЕЛНИКИ ЗА WПУЩЕН(ІЄ) ГРЕХО(ВЪ)”. Іконостас відзначається монументальними розмірами та самобутньою композицією. В його основі закладена традиційна для високого іконостасу побудова за принципом суцільної стіни між вівтарем і навою з прорізами “царських врат” і дияконських дверей. У намісному ярусі переважають горизонтальні членування, тоді як чотири верхніх яруси розташовані у вигляді трапеції обабіч центрального порталу над прорізом “царських врат”, розміщено рідкісне зображення — “Христос у гробі”. Вище “Тайна Вечеря”, “Спас на престолі з Богородицею та Іоанном Хрестителем”, “Розп'яття з пристоячими Богородицею та Іоанном Богословом”. Навскісне розташування верхніх частин іконостасу дозволило ввести додатковий шостий ярус, присвячений євангельським подія і чудесам Ісуса Христа. Цей тематичний цикл особливо часто зустрічається в іконостасах І.Рутковича та В.Петрановича [3]. Декоративним багатством відзначаються прямокутні предели іконостасу, які обрамлені пілястрами і фризом у верхній частині, а на площинах розташовані картуші у формі квадрифоліїв

з сюжетними композиціями, які доповнюють тематику намісних ікон: “Вознесіння Марії”, “Проповідь Христа”, сцена чудес св.Миколая. В намісному ярусі знаходяться ікони “Святий Миколай”, “Богородиця Одигітрія”, “Покров Богородиці”. Автентична ікона із зображенням Христа Пантократора втрачена. Особливою майстерністю виконання відзначається багатофігурна композиція “Покров”. Зображено момент появи Богородиці у Влахернському храмі Константинополя, який поєднується з темою чудесного повернення голосу диякону Роману Солодкоголосому — автору акафістів на честь Богородиці, а також темою покладення риз Богородиці. За легендою вони були перенесені з Палестини в 474 р. і зберігалися у спеціально збудованому імператором Левом Великим храмі на Влахернах [4,5-16]. У центрі нижньої частини композиції на круглому підвищенні зображено диякона Романа з білою лілеєю у лівій руці і розгорнутим сувоем в опущеній правій. Ліворуч на чолі групи людей зображено в розкішно орнаментованому одязі імператора Лева Великого. Позаду нього — Андрій Юродивий, який був одним із свідків чудесної появи Богородиці у храмі. Праворуч представлено єпископа із жезлом та групу духовних осіб. Богородицю, яка тримає скіпетр, намальовано у верхній частині ікони. Її образ наближений до європейської іконографічної традиції. На ній одяг, прикрашений рослинною орнаментикою, голова, з гладко зачесаним волоссям, покрита накладною короною. З обох боків ангели підтримують широко розпростертий мафорій (ризу) Марії, густо вкритий хрещатими орнаментами.

В храмовій іконі сокілецького іконостасу поєднуються два поширені типи трактування “Покрову” в галицькому мистецтві XVII–XVIII ст. Нижня частина представляє традиційний варіант з персонажами — свідками Влахернського чуда, а верхня наближена до західноєвропейського варіанту “Мадонни Мізерікордіа”, в якому Марія покриває ризою людей. Його популяризації в українському іконописі XVIII ст. сприяла творчість художників-василіан, які широко використовували нову іконографію в Марійському культі. Можливо, що образи

деяких світських і духовних осіб в іконі наділені портретними рисами, як в багатьох однойменних іконах цього періоду (наприклад, “Покров” з греко-католицької церкви в Мотижині на Київщині з портретом Богдана Хмельницького. Національний художній музей України).

На площинах дияконських дверей зображено архангелів. У традиціях зрілого бароко виконано ажурне різьблення “царських врат” з шістьма медальйонами і мотивом виноградної лози. Верхня частина прорізу оформлена у вигляді трипелюсткової арки з уступами. Сюжетною різноманітністю відзначається додатковий ярус євангельських сцен: “Зцілення сліпого”, “Зцілення розслабленого в овечій купелі”, “Жонимириносиці”, “Увірування апостола Хоми”, “Христос у гробі” (центральна композиція ярусу), “Христос навчає у храмі”, “Христос і самарянка”, “З’явлення Христа Петрові Олександрійському”. Можливо зразком для цього циклу послужив ярус іконостасу Крехівського монастиря, виконаний І.Рутковичем у 1689 р., на що вказує однаковий підбір сюжетів та багатство побутових деталей.

Своєрідністю відзначається головний образ “Христос у гробі”, розташований там, де найчастіше зображувався “Спас Нерукотворний”, якого відомий дослідник С.Таранушенко відносить до найприкметніших ознак українських класичних іконостасів XVII–XVIII ст. [5,154]. Композиція сокілецького іконостасу “Христос у гробі” нагадує тип мальованих плащаниць, які поширилися у XVIII–XIX ст. Видовжені по вертикалі “празнички” представляють дванадцять багатофігурних сцен, порядок розташування яких відрізняється від традиційного. Зліва — направо знаходяться: “Різдво Марії”, “Різдво Христове”, “Благовіщення”, “Стрітіння”, “Воскресіння Лазаря”, “В’їзд до Єрусалиму”, “Тайна Вечеря” (центральна композиція), “Зішестя до пекла”, “Вознесіння Господнє”, “Зішестя св.Духа на апостолів”, “Преображення”, “Успіння Богородиці”, “Хрещення”. Зміщення останньої сцени відносно хронології подій очевидно пов’язано з ремонтом церкви і поновленням іконостасу, яке проводилося на початку 1990-х років. Серед

сюжетів відсутня композиція “Введення Богородиці до храму”, яку замінено “Воскресінням Лазаря”, що рідко зустрічається в інших іконостасах цього часу.

Пропорційною рівновагою і масштабністю відзначається структура апостольського ярусу з “Деїсусом” у центрі та подвійними зображеннями апостолів на шести скошених площинах обабіч нього. Пластично модельовані постаті з виразними ликами наділені психологізмом та динамікою.

Вертикальна композиція іконостасу має суто барокове завершення у формі великих криволінійно вигнутих елементів з поясними зображеннями дванадцяти пророків в оточенні ажурної різьби. З обох сторін вони прилягають до центральної групи “Розп’яття з пристоячими”, тло навколо якої заповнено переплетеними галузками виноградної лози, які проростають з чаші-потира біля підніжжя хреста. Ікони ярусів розділені профільованими карнизами, тягами, фризами, накладними різьбленими і позолоченими орнаментальними прикрасами.

Іконостас належить до перехідного типу ансамблів епохи бароко. На ранньому її етапі (друга пол. XVII ст.) іконостаси відзначалися врівноваженістю композиції, узгодженістю геометризованих вертикальних і горизонтальних членувань архітектонічної конструкції та тематично-сюжетною однорідністю ярусів і способу їх розташування. У цей період спостерігається також тенденція до виділення центральної осі та насичення композиції більш пластичними елементами у вигляді карнизів, консолей, колонок [6,29].

Починаючи від середини XVIII ст., конструкція галицьких іконостасів суттєво ускладнюється і динамізується. З’являється яскраво виражена вертикальна домінанта центральної частини з наскрізною аркою, розірвані карнизи і фронтони, посилюється контраст між площиною та виступаючими деталями композиції. Під впливом рококо майже зникає класична схема іконостасу. Панує живописність, багатство декору, пластична криволінійність форм [6,33-34].

Іконостас монастирської церкви села Сокілець займає проміжне місце між двома стадіями розвитку барокових ансамблів.

Його форма та схема розташування ярусів зберігають симетрію і рівновагу. Попри те, вже помітна тенденція до пожвавлення структури в напрямку створення пірамідальної композиції та насичення декору пластичними елементами у вигляді карнизів, ажурних колонок, трипелюсткових арок, квадрифоліїв. Багатство різьби органічно поєднується з декоративною насиченістю іконопису. Рослинна і геометрична орнаментика вкриває не тільки позолочене тло ікон, але й одяг персонажів. Мальовничістю відзначається оточення, в якому відбуваються події — куточки інтер'єрів, архітектурні і пейзажні панорами. В іконах простежується багато іконографічних нововведень, ініціаторами яких виступали іконописці-василіани. Тракткування образів наближається до стилістики світських зображень з намаганням відтворити природність оточення, простору, об'єму, жестів і рухів персонажів. Іконостас Покровської церкви є визначною пам'яткою монастирського мистецтва XVIII століття.

На жаль, не кваліфіковано проведене у наш час його поновлення не дозволяє встановити коло майстрів, які могли б бути причетні до створення ансамблю. Сокилецький монастир був популярним місцем і одним із центрів розвитку Марійського культу, тут проводилися відпусти на Благовіщення, на Вознесіння Марії, на свято Іоанна Хрестителя та на Покрову [7,56].

Висновки. Іконостас церкви Покрови Богородиці села Сокилець займає проміжне місце між різними етапами розвитку барокових іконостасів та відображає прагнення до монументальної ансамблевості, домінування сюжетної багатофігурної композиції, ускладнення формальної стилізації декору. Крім того монастирський статус церкви зайшов своє відображення в іконографічно-образній програмі іконостасу. Одночасно вона доповнена сюжетами і темами, які мали важливе значення для конкретно функціонуючої церкви, середовища та актуальних питань церковної ідеології. Це підкреслювало належність церкви до давнього монастирського осередку з характерними традиціями.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Досліджуваний комплекс — монастирської церкви з іконостасом та дзвіниця є одним з не багатьох, добре збережених прикладів малого провінційного монастиря періоду бароко. Багатограний історичний досвід культурної та мистецької діяльності невеликих чернечих осередків краю, заслуговує на вивчення й систематизації в історичному аспекті, та увагу широкого кола спеціалістів, які займаються проблемами релігієзнавства, культурології, мистецтвознавства.

1. *Коссак М.* Монастири Галичини // Лавра.— 1999.— № 9.
2. *Стоцький Я.* Монастир Отців Василиан Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712 – 1996).— Львів, 1997.
3. *Овсійчук В.А.* Майстри українського бароко. Жовківський художній осередок.— К., 1991.
4. Життя Святых, изложенныя по руководству Четьихъ-Миней св. Димитрия Ростовскаго: Репринтное издание.— Книга Вторая.— М., 1992.
5. *Таранушенко С.* Український іконостас // Записки НТШ. Праці Секції мистецтвознавства.— Львів, 1994.— Т.227.
6. *Сидор О.Ф.* Еволюція українського барокового іконостасу // Мистецькі студії.— 1991.— № 1.
7. Жизнь преподобного отца Иова, основателя ставропигиальной Сктской обители чину св.Василия, описана современником іеромонахом Ігнатієм из Любарова // Зоря Галицкая яко альбум на год 1860.— Львов, 1860.

Oleg Chuyko

Doctor of Art Studies.

The Institute of Arts of the Precarpathian V.Stefanyk National University

Iconostasis Cloister in the village of Sokilets', Ternopil' oblast'

In the article the author analyzes the insufficiently known iconostasis of Our Lady Pokrova Cloister in the village of Sokilets', Buchach district, Ternopil' oblast'. The iconographic image program comprises basic principles of subject and thematic selection of icon-painting images which have close analogies to the iconostases of cloisters circle of Galicia. At the same time it is complemented with subjects and themes, which were important for a particular functioning church, environment and burning questions of the church ideology.